Andrei Avram

NOTE ETIMOLOGICE

CĂHUI. Termenul apare în calitate de cuvânt-titlu în două dintre articolele din MDA: *căhui*[1] (subst.) „poreclă pentru un om prea înalt”; *căhui*[2] (adj.) „nebun”. Am avea a face deci cu două cuvinte (ambele cu etimologia necunoscută după dicţionarul citat). În realitate ne găsim în prezenţa unui caz de asociere în conţinutul semantic al unuia şi aceluiaşi cuvânt a sensurilor „(om) înalt”, pe de o parte, şi „(om) nebun” sau „(om) prost”, pe de altă parte. Fenomenul este relativ frecvent; vezi, de exemplu, *măcău* „epitet dat unui om foarte înalt, voinic şi cam prost” (DLR), unul dintre cuvintele pe care le-am citat în sprijinul explicaţiei conform căreia *păhui*[2] „năuc, aiurit, zăpăcit, prost”, cu etimologia necunoscută în DLR, este unul şi acelaşi cuvânt cu *păhui*[1] „epitet dat unui om înalt şi bine făcut” (alături de alte sensuri), care, cum se arată în DLR, provine din magh. *pagony* (Andrei Avram, *Contribuţii etimologice*, Bucureşti, 1997, p. 147).

Întrucât *căhui* cu sensul „nebun” nu este altceva decât o variantă a lui *păhui* cu un sens identic sau cu unul foarte asemănător (Mioara Avram, în SMFC VI, 1972, p. 8), iar, aşa cum credem că am reuşit să demonstrăm, *păhui*[1] şi *păhii*[2] reprezintă o singură unitate lexicală, înseamnă că forma din titlul acestei note (cu ambele înţelesuri) provine, indirect (prin intermediul variantei cu [p] la iniţială) din cuvântul maghiar menţionat.

Fluctuaţia între *pă-* şi *că-* aminteşte de fluctuaţia (mai frecventă) *po-* ~ *co-*, pentru care vezi Andrei Avram, *Probleme de etimologie*, Bucureşti, 2000, p. 30–47, unde sunt luate în considerare contribuţiile anterioare semnate de Al. Graur şi de Mioara Avram).

CĂMICIOR. Existenţa unor asemănări evidente (pe plan semantic şi din punct de vedere formal) între, pe de o parte, *cămin* „cuptor; vatră; coş pe unde iese fumul”, *căminaş* „cămin mic”, *căminici* „loc în preajma cuptorului pe care îşi pun ţăranii hainele la uscat” şi, pe de altă parte, *cămicior* „construcţie deasupra vetrei sau cuptorului, care prinde fumul şi scânteile, la casele fără coş” (cu etimologia necunoscută în MDA) indică de la prima vedere apartenenţa acestuia din urmă la familia lui *cămin.*

Deşi radicalul *cămin-* nu se regăseşte în întregime în *cămicior*, explicaţia potrivit căreia la forma din titlul notei de faţă s-a ajuns printr-o scurtare a formei **căminicior* (< *căminici*) este uşor de admis, dacă se ţine seamă de faptul că sunt atestate derivate ca *putioară* (< *putină*; G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Bucureşti/ Leipzig/Viena, 1916, p. 160), *notioară* (< *noatin*; p. 161), *vinioară* (< *vineri*; p. 162).

LR, LXIII, nr. 4, p. 465–500, Bucureşti, 2014

BDD-A20030 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:57:06 UTC)

CĂRĂJELE. Este un nume de plantă (formă de plural), înregistrat în MDA cu glosarea „crăiţe (*Tagetes panula*)” şi cu etimologia necunoscută. Avem a face, neîndoielnic, cu o variantă a lui *cărujele* (cu sensurile „crăiţe” şi „garoafe”), cu singularul *cărujea*; pentru a cărui etimologie vezi, mai departe, nota cu acest titlu.

CĂRÂN. Apare în MDA cu sensul „mâncare care se dă câinilor la stână (de obicei zer cu mămăligă)”, cu etimologia nesigură şi însoţit de o trimitere la *cărânie*, pentru care vezi nota următoare. Este, fără îndoială, unul şi acelaşi cuvânt cu *cărini*, discutat mai jos, în nota cu acest titlu.

CĂRÂNIE. Legătura dintre *cărân* şi *cărânie*, evidentă şi semnalată în MDA printr-o trimitere de la primul la cel de al doilea (vezi nota precedentă), constă în faptul – la fel de evident după părerea noastră – că de la *cărân* s-a format derivatul *cărânie* „lături din comină de prune” (cu etimologia necunoscută în MDA). Cele două cuvinte – la care se adaugă *cărini*, discutat mai departe – au în comun sensul general „preparat alimentar destinat animalelor”.

CĂREE. Cuvântul (care ar fi trebuit să fie scris *căreie*) figurează în MDA cu etimologia necunoscută şi cu următoarea definiţie: „fân adunat în straturi groase pentru uscat”. După părerea noastră provine din magh. *köreje* „în jurul lui” (Academia Română. Institutul de Lingvistică şi Istorie Literară „Sextil Puşcariu”, *Dicţionar maghiar-român*. Volumul II. *K–Zs*, Bucureşti, 2011). Pentru sens cf. nota următoare, iar pentru reflexul [ă] al vocalei anterioare rotunjite din maghiară vezi, mai departe, discuţia din cadrul notei *Cărujea*.

CĂREI. Este un verb, care înseamnă „a aduna fânul în cercuri (ocoale) ca să se usuce” şi care după MDA ar proveni din magh. *kőr*. Acesta însă are sensul „cupă” (în terminologia jocurilor de cărţi), cum se arată în dicţionarul maghiar-român citat în nota precedentă, aşa încât este clar că el nu poate fi la originea verbului din română. În realitate *cărei* este în legătură cu magh. *kör* „cerc”, nu în mod direct, ci ca derivat de la *căreie*, care, la rândul lui, provine din adverbul maghiar *köreje*, membru al familiei lui *kör*. Cf. nota precedentă.

CĂRINI. Este o formă de plural a unui substantiv feminin a cărui formă de singular ar fi **cărină*. Înseamnă „făină subţiată cu apă, care se dă ca mâncare găinilor şi raţelor” (cu etimologia necunoscută în MDA). Avem a face cu o variantă a lui *cherină* „amestecătură de dovleac fiert, făină, sare etc. servind ca hrană pentru porci”, cuvânt considerat în MDA cu etimologie nesigură şi însoţit de trimiterea „cf srb *ker*”.

Întrucât, pe de o parte, *cher* cu sensul „câine” este atestat într-un grai din Banat (lucru asupra căruia a atras atenţia Dorin Gămulescu, în SCL XVIII, 1967, 5, p. 563), iar, pe de altă parte, după datele pe care le-am avut la dispoziţie, în sârbă nu există un cuvânt asemănător, formal şi semantic, cu rom. *cărân, cărânie, *cărină, cherină*, este justificată presupunerea conform căreia *cherină* a fost format pe terenul limbii române (pentru etimologia acestui cuvânt vezi Andrei Avram, *Noi contribuţii etimologice*, Bucureşti, 2001, p. 79–80, unde sperăm că am reuşit să clarificăm şi două chestiuni de ordin fonetic: [e] şi [ă] în prima silabă; [i] şi]î] în silaba a doua a membrilor familiei de cuvinte la care ne-am referit).

BDD-A20030 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:57:06 UTC)

CĂRNICICĂ. Dacă etimologia dată în MDA a acestui derivat (sinonim al lui *cărniță*) – „*cărniță* + *-ică*” – ar fi cea adevărată, ar rămâne inexplicabilă prezența unei africate prepalatale în locul dentalei corespunzătoare (**cărnițică*). În realitate baza derivatului este *carne*, iar sufixul este *-icică*, sufix identificat în MDA, corect, în *părticică, pielicică* (s. v. *cărticică* găsim însă această etimologie greșită: „*carte* + *-ică*”!).

CĂRUJEA. Acest cuvânt (plasat, din greșeală, înainte de *cărui*) nu apare în MDA ca titlu de articol, întrucât el este considerat variantă a lui *caragea*, la care se face trimitere. Credem însă că din cele arătate în cuprinsul notei de față va rezulta că ar fi fost justificată prezența în dicționar a unui articol intitulat *Cărujea*.

Caragea, în MDA cu etimologia „tc. *karaga*” (sic; în loc de *karaca* – în conformitate cu ortografia actuală a limbii turce – sau, mai puțin potrivit, *karağa*, ca în DA), este, ca substantiv, numele câtorva plante. În articolul la care ne referim aici figurează, printre altele, variantele, *cărujea*, în compusul *cărujele-de-iarnă* „crăițe (*Tagetes panula*)” și *cărânjea* (alături de varianta *cărujea*), glosat „garoafe (*Dianthus barbatus*)”.

La prima vedere pare acceptabilă explicația conform căreia de la *caragea* s-a ajuns la *cărujea* prin următoarele fenomene: trecerea, banală, a lui [a] la [ă], în ambele silabe protonice; disimilarea [ă]...[ă] > [ă]...[u]; transformarea în [j] a africatei prepalatale (transformare caractreristică pentru graiurile dacoromâne de nord-vest). Această explicație întâmpină însă două dificultăți. Prima: ipoteza apariției lui [u] prin disimilare este neplauzibilă; dacă s-ar fi produs un accident fonetic de acest tip, ar fi fost de așteptat ca de la *cărăgea* să se ajungă mai curând la **căregea*, dată fiind prezența unui element prepalatal în silaba accentuată a cuvântului. A doua dificultate, majoră, este cea pusă în evidență prin următoarele observații ale lui Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române.* II. *Dicționarul cuvintelor românești de origine turcă*, București, 2010, s. v. *caragea*: „Legătura cu rom. reg., Transilv. *carageá, cărugeá, cărăgeá* «crăiță, vâzdoagă (*Tagetes*)», *cârânjeá* «garofiță-de-grădină (*Dianthus barbatus*)» este nelămurită; cf. tc. *karaca [ot]* «lăptucă sălbatică; neghină; chimen», care nu putea fi însă preluat exclusiv în Transilv.; cf. bg. *karadžejka* «un soi de prune»”.

Vom încerca să arătăm că transilv. *cărujea* (scris de E. Suciu, ca în DA, cu *g*, nu cu *j*, în ultima silabă; cu privire la această grafie vezi mai jos) nu este o variantă a lui *caragea* (împrumutat din turcă), ci un alt cuvânt, și că nu este cazul să ne gândim la posibilitatea existenței unei legături între *cărujea* și vreunul dintre cele două cuvinte (din turcă, respectiv, din bulgară) menționate în partea finală a pasajului reprodus.

După părerea noastră *cărujea* este un derivat (cu un sufix diminutiv) de la **cărujă*, provenit din magh. **kőrózsa*. Faptul că etimologia lui *cărujea* dată aici include referirea la două cuvinte (unul românesc, celălalt maghiar) pe care nu le-am găsit în dicționare nu poate fi invocat împotriva acestei etimologii, din motivele prezentate în continuare.

BDD-A20030 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:57:06 UTC)

Al. Borza, *Dicționar etnobotanic...*, [București], 1968, p. 167, s. v. *Tagetes panula*, menționează că printre termenii care denumesc în maghiară planta numită în graiurile dacoromâne *crăițe* (pl.), *cărujele* (pl.) etc. figurează *kővirág* (compus din *kő* „piatră" şi *virág* „floare") şi *büdös rózsa* (în traducere cuvânt de cuvânt: „trandafir puturos"). Bazându-ne pe aceste informații, suntem îndreptățiți, credem, să presupunem că în maghiară există sau a existat compusul **kőrózsa*, în care primul element este cel din *kővirág*, dar al doilea nu este cel cu sensul „floare", ci numele unei anumite flori, ca în termenul *büdös rózsa*.

În poziție finală, sub accent, într-un număr relativ mare de cuvinte româneşti (în general regionalisme) vocalei ortografiate *ő* din maghiară îi corespund diftongii [eu̯] şi [ău̯]; de exemplu, magh. *lepedő* a devenit *lepedeu, lepedău* (vezi Emese Kis, în CL V, 1960, 1–2, p. 78; Király Francisc, *Contacte lingvistice. Adaptarea fonetică a împrumuturilor româneşti de origine maghiară*, Timişoara, 1990, p. 147). Este însă improbabilă existența în trecut a unui diftong cu [u̯] ca al doilea element în prima silabă (neaccentuată) a cuvântului care a constituit baza actualului *cărujea* (deci existența formei **căurujă* = [kău̯rujă]), căci [u̯] în poziție preconsonantică nu este „agreat" de fonotactica limbii române (semiconsoana labiovelară apare rar în acest context segmental, iar atunci când apare ea este de regulă precedată de o vocală accentuată, ca în *bojdeucă*, de exemplu); cf. lat. *auscultare* > rom. *asculta*; *căuta* = [kău̯ta] > *căta*. Credem aşadar că în cazul care ne preocupă de la vocala anterioară rotunjită din maghiară nu s-a ajuns în română la un diftong (ca în *lepedeu, lepedău*), al cărui element nesilabic ar fi fost eliminat ulterior, ci, direct, la o vocală. Problema naturii acestei vocale constituie obiectul discuției care urmează.

Transformările suferite de vocalele anterioare rotunjite în împrumuturile româneşti din maghiară sunt descrise de Fr. Király (*op. cit.*, p. 146) astfel: „În procesul adaptării se evită articularea palatal-labială *simultană* şi se «segmentează», se redau *succesiv* aceste caracteristici: *eu, iu*. De cele mai multe ori însă se reține numai una din notele componente, iar în funcție de natura acesteia apare *e, i, o* sau *u* în împrumut". Problemele asupra cărora ne vom opri în rândurile următoare sunt cele legate de reflexele vocalelor anterioare rotunjite semideschise (una scurtă, cealaltă lungă, scrise *ö* şi, respectiv, *ő*). Dat fiind că „în română [...] *ö* şi *ő* sânt tratate la fel" (Fr. Király, *op. cit.*, p. 145), putem recurge la o simplificare, folosind o singură transcriere fonetică, [ö], pentru ambele vocale maghiare.

În lucrarea citată a lui Fr. Király (la p. 146) reflexele [e] şi [o] ale magh. [ö] sunt ilustrate, printre altele, cu exemplele *chelciug* „dépense", din magh. *költség*, şi, respectiv, *coleşă* „bouillie (de maïs)", din magh. *köles*. De menționat că în cazul secvențelor formate în maghiară dintr-o oclusivă velară şi [ö] separarea elementului labial de cel palatal are de regulă ca urmare apariția în română a unor secvențe de tipul „oclusivă palatală + vocală posterioară labială": magh. *köz* > rom. *chiuz* = [ḱuz] „courroie du fléau" (Fr. Király, *op. cit.*, p. 216); magh. *Kővár* > rom. *Chioar* (Al. Graur, *Nume de locuri*, Bucureşti, 1972, p. 76); elementul „palatalitate"

BDD-A20030 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:57:06 UTC)

continuă deci să existe în cuvântul românesc ca proprietate a unei consoane, nu ca sunet precedat de o consoană nepalatală (cum se întâmplă în *diug* „charogne", din magh. *dög*, exemplu dat la p. 146 din lucrarea citată a lui Fr. Király).

Celor două categorii de reflexe prezentate în pasajul reprodus mai sus – o succesiune de elemente vocalice, respectiv, una dintre vocalele [e], [o], [i], [u] – li se adaugă o a treia categorie, care poate fi identificată prin parcurgerea listei exemplelor date de Fr. Király, la aceeaşi pagină (146), în paragraful intitulat „*-ö-, -ő-*" (prin cratime este indicat faptul că vocala se află în interiorul cuvântului); avem în vedere vocalele centrale [ă] şi [î]. Păstrând formulările conforme cu opiniile lui Fr. Király (dar renunţând la ghilimele), vom face, în continuare, câteva comentarii cu privire la exemplele care dovedesc sau par a dovedi substituirea cu unul dintre sunetele [ă] şi [î] a vocalei [ö] din etimonul maghiar.

Gőzös > *ghezăş* „train". Ar fi fost de aşteptat ca între termenul maghiar şi cel românesc să fie citată varianta acestuia din urmă cu [e] în silaba a doua (cf. procedeul folosit în cazul unora dintre cuvintele menţionate mai jos), întrucât, după toate probabilităţile, varianta *ghezăş* (aleasă ca titlu de articol în MDA) este mai nouă decât *ghezeş* (cf. Fr. Király, *op. cit.*, p. 146: „Vocala *e* (< *ö, ő*) poate să treacă, sub influenţa sunetelor învecinate, în *ă*"; din context reiese că această observaţie vizează următoarele două exemple).

Gyülölni > *gilelui* > *gilălui* „haïr". Cuvântul românesc şi derivatele lui sunt atestate (în unele texte vechi) numai cu [ă] în silaba a doua (DA; Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen (unter Berücksichtigung der Mundartwörter)*, Budapesta, 1966, s. v. *gilătui*), aşa încât ipoteza potrivit căreia această vocală a luat locul unui mai vechi [e] nu poate fi argumentată.

Köpenyeg > *chepeneag* > *căpeneag* „manteau". Este, printre împrumuturile din maghiară care ne interesează aici, cuvântul cu cea mai mare răspândire în graiurile româneşti (din trecut şi din zilele noastre). Problema naturii vocalei din silaba iniţială necesită o discuţie ceva mai amănunţită; vom aborda această problemă mai departe.

Görcs > *gârci* „crampe"; *hörcsög* > *hârciog* „hamster". Dacă aceste regionalisme sunt împrumuturi recente, înseamnă că [î] este reflexul direct al lui [ö] din maghiară. Nu poate fi însă exclusă posibilitatea ca *gârci* şi *hârciog* să fi pătruns în unele graiuri româneşti înainte de apariţia acolo a vocalei [î]; în acest caz am avea a face cu transformarea, relativ nouă, [ă] > [î] (ca în cuvintele devenite *vârtos, vârf* etc.).

În cartea lui Fr. Király nu figurează verbul *cărăzui*, definit în MDA „a alinia aracii la vie" şi considerat împrumutat din magh. *kőrőzni* (etimologie preluată din DA, cu o greşeală de copiere: *ő,* în loc de *ö*, în silaba a doua a termenului maghiar). Dacă etimologia dată în DA ar fi cea adevărată, cazul cuvântului la care ne referim ar putea fi invocat ca argument important în favoarea a ceea ce susţinem în legătură cu originea lui *cărujea*: reflexul [ă] al vocalei anterioare rotunjite din etimonul care după părerea noastră este **kőrózsa.* N. Drăganu a arătat însă (în DR V, 1927–1928,

BDD-A20030 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:57:06 UTC)

p. 338) că termenul *cărăzui* provine din magh. *karóz-* (etimologie pe care o găsim şi în dicţionarul lui L. Tamás). Prin urmare, *cărăzui* nu prezintă interes pentru problema pe care o discutăm aici.

Revenind acum la cazul lui *căpeneag*, menţionăm că pentru acest cuvânt au fost propuse trei etimologii. După unii cercetători (printre care, cum am văzut, se numără Fr. Király) avem a face cu un împrumut din maghiară. Conform părerii lui E. Suciu (*op. cit.,* s. v. *chepeneag*) cuvântul provine „din tc. *kepenek*, (înv.) *kepeneg*, (dial.) *kepinek*". În secţiunea etimologică a articolului *căpeneag* din DA citim: „Din (ad I) ung. *köpenyeg* «manta» s. (ad II) turc. *kepenek* «manta (a ienicerilor)»". După părerea noastră în favoarea etimologiei multiple date în DA pledează faptul că această denumire a unor obiecte de îmbrăcăminte este cunoscută atât în graiuri al căror lexic reflectă o influenţă turcă semnificativă, cât şi în graiuri vorbite în zone (din Transilvania, Crişana, Maramureş) unde nu a existat o asemenea influenţă şi unde, în schimb, sunt foarte numeroase împrumuturile din maghiară. Nu este de crezut că, de exemplu, în graiurile din centrul Transilvaniei *căpeneag* provine din turcă sau că în graiurile subdialectelor muntean şi moldovean acelaşi cuvânt a fost preluat din maghiară.

Am văzut că varianta *căpeneag* este considerată de F. Kiraly mai nouă decât cea cu [e] în prima silabă; reflexul direct al lui [ö] din etimon ar fi deci vocala anterioară. Interpretarea aceasta nu este însoţită de niciun argument şi ea este greu de admis. Mult mai plauzibilă este ipoteza potrivit căreia *căpeneag* a devenit *chepeneag*, printr-o banală asimilare. Sextil Puşcariu susţine (în DR IV, 1924–1926, partea 2, p. 716) că varianta cu [ă], *căpeneag*, „nu se poate explica decât ca un hiperurbanism în loc de *chepeneag* < ung. *köpenyeg*" (cf. fenomenul dialectal al substituirii cu vocale anterioare a vocalelor centrale precedate de [k], [g], în unele cuvinte; de exemplu, *cămeşe* > *chemeşe*). Această explicaţie – acceptată de L. Tamás, *op. cit.*, s. v. *căpeneag* – nu poate fi socotită însă valabilă, deoarece, cum reiese din sursele citatelor date în dicţionare (vezi mai ales dicţionarul lui L. Tamás), varianta la care ne referim circulă şi în graiuri vorbite în zone din afara ariei subdialectului crişean, subdialect pentru care transformarea avută în vedere ([kă] > [ke], [gî] > [gi] etc.) este o trăsătură caracteristică. Aşa stând lucrurile, nu ne rămâne decât să admitem că în graiurile în care *căpeneag* a fost împrumutat din maghiară [ă] din prima silabă a cuvântului este reflexul direct al vocalei [ö] din etimon.

Discuţia consacrată lui *căpeneag* – în cadrul căreia nu am propus o nouă etimologie, ci doar am adăugat un argument de ordin geografic la cel semantic, prezentat în DA – a fost necesară, întrucât concluzia ei ne oferă un argument esenţial în sprijinul unei afirmaţii din prima parte a notei de faţă: rom. **cărujă* provine din magh. **kőrózsa*. Este evident că – lăsându-se la o parte cuvinte ca *gârci* (în care [î] ar putea fi, eventual, rezultatul închiderii lui [ă], reflexul direct al vocalei [ö] din etimon) – constatarea că dispunem de cel puţin un exemplu (s i g u r după părerea noastră) de substituire cu [ă] a magh. [ö] precedat de o oclusivă velară într-un cuvânt cu etimologie cunoscută (magh. *köpenyeg* > rom. *căpeneag*) justifică presupunerea că aceluiaşi fenomen i se datorează [ă] din silaba iniţială a lui

BDD-A20030 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:57:06 UTC)

**cărujă*. Se înțelege că, dacă ceea ce am susținut în nota *Căree* (proveniența acestui cuvânt din magh. *köreje*) corespunde realității, la *căpeneag* se adaugă un al doilea exemplu. Faptul că, rar, [ö] din maghiară a fost înlocuit cu [ă] în română nu poate prin nimic să pară mai neobişnuit decât faptul că, tot rar, aceeaşi corespondență se întâlneşte în împrumuturi din turcă (Emil Suciu, *Influența turcă asupra limbii române*. I. *Studiu monografic*, Bucureşti, 2009, p. 223: „Pentru rom. *i*, *e* sau *ă* corespunzând vocalei tc. *ö* nu avem decât exemple izolate"; pentru [ă] se dă un singur exemplu: *nöbet* > *năbet* ~ *nobet*).

Reflexul [u] al vocalei din penultima silabă a magh. **kőrózsa* nu pune nicio problemă; cf. *rujă* < magh. *rózsa* (DLR; Fr. Király, *op. cit.*, p. 143). Putem adăuga aici că nu este exclus ca [u] din *rujă* (şi, implicit, din **cărujă, cărujea*) să corespundă unei vocale maghiare (lungi) cu aceeaşi apertură, căci în graiurile limbii-sursă este atestată varianta *rúzsa* (L. Tamás, *op. cit.*, s. v. *rujă*).

Ca în cazul multor alte nume de plante, cuvântul de bază şi derivatul lui cu un sufix diminutiv şi cu un sens identic cu cel al bazei au intrat într-o concurență în care câştigător a fost cel de al doilea (cf. *viorea* şi *viorică*, cu pl. *viorele*, derivate mult mai răspândite decât baza *vioară*, cu pl. *viori*). Pe de altă parte, s-a observat că „derivatele în *-ea* apar mai mult la plural decât la singular" (Dumitru Bejan, *Nume româneşti de plante*, Cluj-Napoca, 1991, p. 183). În cazul care ne interesează aici se pare că termenul de bază a fost înlocuit complet de derivat: până la proba contrară **cărujă* rămâne un cuvânt neatestat, aşa încât asteriscul este necesar. În ce priveşte formele de singular şi, respectiv, de plural ale derivatului considerăm că ambele sunt atestate, deşi, cum am arătat la începutul acestei note, sg. *cărujea* a fost înregistrat în MDA ca variantă a lui *caragea* (tot ca variantă a acestuia apare *cărugea*, atât în MDA, cât şi în DA).

Este uşor de admis că în unele graiuri *caragea*, împrumutat din turcă, a devenit *cărăgea*. Ipoteza potrivit căreia de la *caragea* sau de la *cărăgea* s-a ajuns la o variantă cu [u] în silaba a doua este însă neplauzibilă (ar fi fost de aşteptat mai curând o variantă **căregea*). În acelaşi timp, este cât se poate de întemeiată presupunerea că de la *cărujea* s-a ajuns la *cărăjea*, printr-o banală asimiare: [ă]...[u] > [ă]...[ă]. În DA, s. v. *caragea*, găsim pluralul *cărăgele* într-un citat dintr-o culegere de poezii populare semnată de Ion Pop Reteganul; avem a face, fără îndoială, cu forma literarizată (greşit, prin hipercorectitudine) a cuvântului *cărăjele* = [kărăjęle], care, cum am încercat să arătăm, este un derivat de la un cuvânt de origine maghiară şi deci nu are nicio legătură cu turcismul *caragea*.

De la **cărăjea* (este atestat pluralul *cărăjele*; vezi nota cu acest titlu) s-a ajuns la *cărânjea* (fără etimologie în DA; după MDA variantă a lui *caragea*) ca urmare a două transformări fonetice, ambele frecvente şi bine cunoscute: C > NC (C = consoană orală; N = consoană nazală) – pentru care vezi p. 18 din cartea noastră citată în nota *Căhui*; cf. raportul dintre *strung* şi varianta etimologică *strug*) – şi [ă] > [î] înainte de unele grupuri consonantice (transformare pe care am examinat-o în SCL XVI, 1965, 4, p. 455–461).

BDD-A20030 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:57:06 UTC)

CÂNJEL. Apare în MDA cu glosarea „laț”. Este surprinzător faptul că, în timp ce, pe aceeaşi pagină a dicționarului, de la *cânjău* şi de la *cânjeu* se trimite la *gânjei*, nu se stabileşte niciun raport între acesta din urmă şi *cânjel*, considerat un cuvânt cu etimologia necunoscută. Este evident că în toate cele trei cazuri avem a face cu derivate – care ilustrează fluctuația [k] ~ [g] (cf., în MDA, *gâră*, variantă a lui *cără* „cicăleală; ceartă”; *garafă* ~ *carafă* etc.) – din familia lui *gânj*, cuvinte cu diverse sensuri speciale incluzând sensul general „legătură” (de exemplu, *gânjei* înseamnă, printre altele, „legătură a leucii cu carâmbul de sus”).

CÂRTEI. Sensul cuvântului (în MDA cuvânt cu etimologia necunoscută), „grup de 15–30 de o”, pledează, indiscutabil, în favoarea explicației conform căreia avem a face cu un derivat de la *cârd*, „grup de animale [...] de acelaşi fel, care se află împreună” (MDA, s. v.). Faptul că [d] din *cârd* nu se regăseşte în *cârtei* (aşa cum se regăseşte în *cârdei, cârduț* etc.) nu poate fi invocat împotriva acestei explicații, deşi înlocuirea oclusivei dentale sonore cu surda corespunzătoare este un fenomen rar. Cf. *ciorti* „a se certa; a fura”, după MDA cu etimologie nesigură (nu se face nicio trimitere la un posibil etimon), dar considerat de Alf Lombard (*Le verbe roumain. Étude morphologique.* Tome II, Lund, 1955, p. 804) variantă a lui *ciordi*, împrumutat din țigăneşte (autorul distinge două verbe omonime; soluția etimologică propusă se referă la cel cu sensul „a fura”).

CEB. Cuvântul, înregistrat în DA ca substantiv, fără indicații cu privire la genul şi la forma lui de plural, nu este însoțit de o glosare sau de o definiție; în locul acestora găsim doar următoarea explicație: „Se zice despre forma coarnelor boului şi vacii” (în MDA: „formă a coarnelor boului şi vacii”).

Considerăm că ipoteza emisă în DA, indirect, prin întrebarea „Greşeală de scriere, în loc de *cerb*?” nu este plauzibilă. După părerea noastră *ceb* este un derivat regresiv de la *cebală* „lucru neîntreg, rupt; animal degenerat, mic şi urât” (DA), la rândul lui – cum se arată în DA şi în MDA –, un derivat regresiv de la *cebălui* „a rupe; a poci; a deforma; a ciopârți” (MDA; în acest dicționar, ca şi în DA şi în dicționarul lui L. Tamás, alături de sensuri care par să aparțină unui alt verb *cevălui*; cf. Iulia Mărgărit, *Ipoteze şi sugestii etimologice. Note şi articole*, Bucureşti, 2005, p. 50). După toate probabilitățile, sensul termenului în discuție este „corn rupt sau cu o formă anormală”; cf. sensul „animal degenerat” al lui *cebală*.

CEGORNICER. Cuvântul apare în MDA doar însoțit de trimiterea „vz *cheag*”, ceea ce înseamnă, de fapt, că el rămâne fără etimologie (căci, evident, aici nu poate fi vorba despre o variantă a lui *cheag*). Avem a face – ca şi în nenumărate alte cazuri – cu înregistrarea în dicționar a unei forme care reflectă o particularitate fonetică cu caracter de lege în unele graiuri (în situația de față africatizarea unei oclusive palatale sau prepalatale). Odată eliminată particularitatea dialectală în cauză – prin operația numită curent literarizare –, *cegornicer* devine *chegornicer*, variantă a lui *cheagornicer*, cuvânt cu sensurile „vas în care se prepară sau se păstrează cheagul; vas în care se stoarce caşul” (MDA) şi cu etimologie cunoscută. Acest cuvânt nu provine însă, cum citim în MDA, din „*cheag* + *-(orn)icer*” (?!), ci din *cheagorniță* sau din *chegorniță* (vezi DA, s. v. *cheag*), prin derivare cu sufixul *-ar*,

BDD-A20030 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:57:06 UTC)

care după anumite consoane şi după semiconsoana [i̯] are varianta *-er* (cf. *pivnicer*, derivat de la *pivniță*).

Din cele arătate rezultă că forma *cegornicer* nu trebuia să fie înregistrată în MDA, aşa cum, de exemplu, pe bună dreptate, nu au fost înregistrate formele **ceag* şi **încega* (prezența lui *încegătură* – cu trimitere la *închegătură* – nu este decât una dintre numeroasele ciudățenii din categoria în care se încadrează şi cazul discutat în rândurile precedente).

CELPERIT. Este un cuvânt compus. După cât se pare, o particularitate fonetică dialectală reflectată de forma celui de al doilea termen al compusului ([e] etimologic, nu [i̯e], ca în limba literară) a împiedicat identificarea lui *perit* cu *pierit* (participiu şi adjectiv), aşa încât *celperit* „sifilis", apare în MDA cu etimologia necunoscută. Cuvântul nu ar fi trebuit să fie inclus în dicționar (aşa cum, de exemplu, nu a fost inclus un verb *peri*, care devine *pieri* în obişnuita transcriere literarizată). Din punct de vedere formal etimologia lui *cel pierit* – scris astfel în DLR, s. v. *pieri* – este cât se poate de evidentă; pentru aspectul semantic al problemei numelor de boli de tipul *cel pierit* vezi Maria Purdela Sitaru, *Etnomedicină lingvistică*, Timişoara, 1999, p. 149–154.

CEPSĂLI. Înseamnă „a da bătaie cuiva" şi este înregistrat în MDA cu etimologia necunoscută.

Cuvântul a fost explicat de Dumitru Loşonți (*Certitudini şi ipoteze etimologice*, Bucureşti, 2007, p. 48) în felul următor: „Este o variantă a lui *a țesâla*, verb atestat de dicționare cu sensul figurat 'a bate' [...], provenită de la **cepsălă*, variantă, necunoscută de DLR, a lui *țesală*". Din punct de vedere semantic această explicație pare acceptabilă, dar ea întâmpină o dificultate de ordin fonetic. Faptul că africata din *cepsăli* nu este identică cu cea din *țesăla* nu pune probleme; prima, care este etimologică (*țesală* provine din v. sl. *česalo*), apare în multe dintre variantele atestate ale substantivului. Este însă de observat că prezența lui [p] în *cepsăli* (în loc de **cesăli*, care ar fi fost derivatul normal al lui *cesală*) rămâne inexplicabilă (întocmai ca prezența aceleiaşi consoane într-o ipotetică bază **cepsală*).

După părerea noastră sufixul din cuvântul în discuție nu este *-i* (cum ar rezulta din etimologia potrivit căreia verbul este un derivat de la **cepsală)*, ci *-li*, iar [p] din *cepsăli* este o consoană existentă şi în cuvântul de la baza acestuia. Forma verbului ne conduce spre baza *ceapsă* (după DA şi după MDA înprumutat din maghiară şi din sârbă), iar sensul lui spre *ceapță* (după cele două dicționare împrumutat din maghiară). Întrucât pe plan semantic nu se poate stabili nicio legătură între *cepsăli* şi *ceapsă* „bonetă" (alături de alte sensuri, dezvoltate din „bonetă"), credem că verbul este derivat de la celălalt substantiv, care înseamnă „palmă" (DA, MDA; în dicționarul citat al lui L. Tamás: „Ohrfeige: gifle"). Consoana [s] în locul lui [ț] (ar fi fost de aşteptat ca derivatul să fie **cepțăli*) este o urmare a confuziei între paronimele *ceapsă* şi *ceapță* (în MDA *ceapță*[2]), confuzie dovedită de existența variantei *ceapță* (în MDA *ceapță*[1]) a celui dintâi.

În concluzie, etimologia lui *cepsăli* este după opinia noastră următoarea: derivat de la *ceapță* „palmă", influențat de *ceapsă*.

BDD-A20030 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:57:06 UTC)

CET. Alături de *cet*[1] (de la care se trimite la *încet*), în MDA figurează, ca titlu de articol, *cet*[2], însoțit de precizarea „d[espre] timp”, cuvânt cu sensurile „frumos; liniştit” şi considerat cu etimologia necunoscută. Credem că s-a procedat greşit operându-se o separare, care nu se face în DA; acolo găsim, s. v. *încet*, adverbul *cet* (urmat de exemplul „E vremea cet”) şi substantivul *ceată* „vreme liniştită”. Legătura dintre sensurile „încet” şi „liniştit” este evidentă (vezi şi sensul, învechit, „linişte” al substantivului *încet*; MDA), iar extensiunea de la „timp liniştit” la „timp frumos” este uşor de înțeles. Aşadar *cet*[1] şi *cet*[2] sunt unul şi acelaşi cuvânt, cu etimologie cunoscută: lat. *qu(i)etus*.

Încheiem această notă cu observația că este surprinzătoare mențiunea „E: nct” (= etimologia necunoscută) referitoare la *cetos* „d[espre] vreme) liniştit”, cuvânt cu un sens care se regăseşte deci în *cet*[2] (MDA) şi cu o formă care nu pune probleme (ca şi *cet*, derivatul *cetos* este tratat în DA s. v. *încet*).

CHEBAC. Ni se pare curios faptul că, la pagina la care în MDA este înregistrat *chebar* „haină scurtă”, cu etimologia „*chebă* + *-ar*”, cuvântul *chebac* „haină simplă” apare cu etimologia necunoscută. E cât se poate de clar că şi acesta din urmă este un derivat – cu sufixul *-ac* (pentru care vezi G. Pascu, *op. cit.*, p. 189) – de la *chebă* (variantă a lui *ghebă*).

CHEGUNUŞER. Sensul – „butoiaş mic de lemn, unde se ține cheagul” – şi forma acestui cuvânt (în MDA cu etimologia necunoscută) indică apartenența lui certă la familia lui *cheag*. E adevărat însă că la prima vedere pare greu de explicat cum s-a ajuns la derivatul din titlul notei de față. După părerea noastră lucrurile s-au petrecut în modul arătat în continuare.

De la *cheag* s-a format derivatul **cheguşun*, cu sufixul compus *-uşun* (pentru care vezi G. Pascu, *op. cit.*, p. 53; autorul dă un singur exemplu: *iepşună* „iep(u)şoară”). De la **cheguşun* s-a ajuns la **chegunuş* printr-o metateză (a cărei producere a fost, probabil, favorizată de existența unui număr relativ mare de cuvinte care se termină cu sufixul *-uş*). Derivatul în *-ar* de la **cheguşun* ar fi fost **cheguşunar*; după ce însă a avut loc metateza, acelaşi sufix a ajuns să fie precedat de [ş] şi, ca urmare, să aibă în unele graiuri varianta *-er* (cf. *căluşar ~ căluşer, cenuşar ~ cenuşer* etc.).

CHELBERIŞ. Înseamnă „loc gol, lipsit de vegetație; muchie golaşă” (MDA; cu etimologia necunoscută). Este, fără îndoială, un membru al familiei lui *chelbe* „chelie” (alături de alte sensuri), acesta din urmă cu etimologie nesigură (vezi discuția din DA, s. v.). Punctul de plecare al cuvântului din titlul notei de față a fost *chelbe* cu un sens figurat, la care s-a ajuns ca urmare a identificării de către vorbitori a unei asemănări între un sol fără vegetație şi un loc (de pe capul omului) lipsit de păr. În derivat este prezentă o variantă a sufixului *-ăriş* (cf. *stufăriş* < *stuf* + *-ăriş*; DLR) apărută prin asimilare: **chelbăriş* > *chelberiş*.

CHEŞAIE. Este înregistrat în MDA cu definiția „femeie oacheşă” şi cu etimologia necunoscută. În DA găsim doar o trimitere la *oacheş*. Acesta înseamnă, printre altele, „(despre oameni) cu ochii, părul şi sprâncenele negre şi cu pielea feței de culoare deschisă” (DLR, sensul 3), aşa încât la prima vedere s-ar putea crede că la *cheşaie* s-a ajuns, indirect, plecându-se de la *oacheş*, etimologie admisă

BDD-A20030 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:57:06 UTC)

şi de G. Pascu, (*op. cit.*, p. 203), care trimite la o lucrare a lui B. P. Hasdeu (ar fi deci de presupus existența unui ***ocheşaie**, devenit, prin falsă analiză, *o*, articol, + *cheşaie*). Constatarea că în DLR nu este înregistrat un derivat în *-aie* de la *oacheş* ne determină însă să credem că legătura dintre acest cuvânt şi *cheşaie* se reduce la faptul că primul l-a influențat din punct de vedere semantic pe cel de al doilea, care este un membru al familiei lui *cheş* (în MDA *cheş*[1]) „bălțat". Această influență, a cărei consecință a fost adăugarea sensului figurat „(femeie) oacheşă" la sensul propriu „bălțată" al lui *cheşaie*, este uşor de admis, dată fiind prezența unui element semantic comun – „contrast între culori" – în sensurile lui *oacheş* şi în cele ale cuvintelor din familia la care ne referim. A se compara, de exemplu, sensul lui *oacheş* menționat mai sus cu sensul lui *cheşată* „(despre oi) alb pe spinare" (MDA; se subînțelege: „şi de altă culoare pe restul corpului"). Ultimul dintre cuvintele citate aici este înregistrat în MDA cu etimologia necunoscută, dar el este considerat de L. Tamás, *op. cit.*, variantă a lui *cheşei* „weissgefleckt: tacheté, balzan" (etimologia: magh. *kese, kesely*) şi tratat sub acest titlu, împreună cu *cheş, cheşet, cheşeu* (vezi şi DA, s. v. *cheş, -ă*, precum şi N. Drăganu, în DR VII, 1931–1933, p. 201).

Cheşaie figurează printre exemplele date de Sextil Puşcariu (în DR IV, 1924–1926, partea 2, p. 726) pentru a ilustra una dintre funcțiile sufixului *-aie*, „care serveşte tocmai spre a forma nume de femei şi de animale de sex feminin (*Vlădaia* [...], *cheşaie*, *roşcaie* [...])". Din cele arătate în alineatul precedent rezultă că după părerea noastră *cheşaie* „femeie oacheşă" (sens figurat) – apărut prin substantivarea adjectivului corespunzător – şi *cheşaie* citat de S. Puşcariu sunt unul şi acelaşi cuvânt, a cărui origine nu este necunoscută.

CHEŞEL. Însoțit de mențiunea că e atestat în DA, cuvântul este glosat „oacheş" şi apare în MDA ca substantiv masculin, cu etimologia necunoscută. În marele dicționar academic însă el este înregistrat ca adjectiv şi citat, s. v. *cheş, -ă*, într-un context din care reiese că este admisă apartenența lui la familia termenului din titlul articolului în cauză: „D e r i v a t e: [...] *cheşet* adj. m. [accentul? poate greşeală de tipar în loc de *cheşel* v. *oacheş*] = (porc) cu pete albe".

Înainte de a ne exprima părerea cu privire la etimologia lui *cheşel*, ni se pare necesar să facem o precizare referitoare la etimonul maghiar din care provin, direct sau indirect, *cheş* şi cuvintele înrudite cu acesta. Etimonul în cauză are două variante (la care, cum am menționat în nota precedentă, L. Tamás trimite pentru toți membrii familiei, luați în bloc): *kese* = [kęşę] şi *kesely* = [kęşę̯i] (ultima este scrisă în DA atât *kesely*, cât şi *kesej*). După opinia noastră din magh. *kese* provine numai adjectivul *cheş* – de la care s-au format *cheşaie, cheşată* (*cheşet* pare suspect) –, în timp ce pentru celelalte cuvinte din familia acestui adjectiv punctul de plecare a fost varianta *kesely*.

Etimologia potrivit căreia *cheşel* este un derivat al lui *cheş* (DA) nu ni se pare plauzibilă; ar fi fost de aşteptat ca sensului „(porc) cu pete albe" să-i corespundă ***cheşat** (cf. *cheşată*, menționat aici mai sus şi în nota precedentă). În schimb, dacă admitem că la originea lui *cheşel* se află magh. *kesely*, forma cuvântului românesc poate fi explicată uşor şi, în principiu, chiar în două feluri: 1. în *cheşel* este reflectat un fonetism arhaic al cuvântului maghiar (actualul [i̯] din *kesely* provine dintr-un

BDD-A20030 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:57:06 UTC)

mai vechi [l´], consoană care are în română reflexele [l] şi [i̯]; vezi Fr. Király, *op. cit.*, p. 180–183, în special p. 183, unde autorul menționează, printre altele, exemplele *gólya* > *golie* „cigogne” şi *solyom* > *şoim*); 2. *kesely* a devenit în română *cheşei*, masc. sg. şi pl., iar, ulterior, după modele ca *uşurel – uşurei, căţel – căţei*, s-a refăcut un singular *cheşel*. În ce ne priveşte, ne pronunţăm în favoarea celei de a doua explicații, sprijinită de cazul discutat în nota următoare.

CHEŞEU. Este glosat „(bou) pestriț” în DA şi în MDA şi, în ambele dicționare, este considerat derivat de la *cheş*. Nu există însă un sufix *-eu* la a cărui funcție să ne putem raporta pentru a susține că el este prezent în *cheşeu*. După opinia noastră este neîndoielnic că avem a face cu o formă de singular refăcută din pluralul *cheşei* (corespunzător singularului *cheşei* sau *cheşel*; cf. nota precedentă), după modele ca *greu – grei, leu – lei.*

CHIBUL. Apare în MDA cu sensurile „măsură de 120 l; conținutul unui chibul” şi cu etimologia necunoscută. Este unul şi acelaşi cuvânt cu *chibăl* „câblă” (un împrumut din maghiară), prezent în dicționar cu câteva rânduri mai sus (unde, de altfel, *chibul* figurează ca variantă a cuvântului din titlul articolului!). Identitatea *chibul* cu definiția reprodusă mai sus = *chibăl* „câblă” (consemnată în DA, unde, s. v. *chibăl*, citim: „şi: *chíbul*”) nu a fost observată în MDA deoarece lui *câblă*, cu care este echivalat *chibăl* (prin felul în care este glosat acesta din urmă), i se atribuie, greşit, sensul „unitate de măsură egală cu aproximativ 100 g” (eroarea a fost semnalată şi comentată de noi, în LR LII, 2013, 1, p. 3).

CHICĂZUI. Este un verb, care apare în MDA însoțit de mențiunea „Mar.” (= Maramureş), cu sensul „a deretica” şi cu etimologia necunoscută. Grupul de litere *ch* (urmat de *i*) reprezintă aici transcrierea literalizată (nu literarizată, care ar fi fost cea normală în dicționar!) a consoanei [t´], provenită din [t], prin palatalizare. *Chicăzui* este, evident, unul şi acelaşi cuvânt cu *ticăzui*, înregistrat ca atare în MDA (*ticăzuii*[1]), cu indicații asupra răspândirii („Trs; Mar”) şi cu trei sensuri, dintre care primul (aflat la baza celorlalte două) este „a deretica în casă”. Pentru etimologia lui *ticăzui* (după MDA nesigură; se face, în mod justificat, trimitere la *tecărui*) vezi detaliile prezentate de L. Tamás, *op. cit.*, s. v. *ticăui*[1].

NOTES ÉTYMOLOGIQUES

(Résumé)

L’auteur établit l’origine de 25 mots roumains dialectaux sans étymologie dans les dictionnaires ou y accompagnés d’explications considérées comme inacceptables.

Cuvinte-cheie: etimologie, cuvinte româneşti care încep cu *c*.

Mots-clés: étymologie, des mots roumains commençant par *c*.

Institutul de Lingvistică al Academiei Române
„Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

BDD-A20030 © 2014 Editura Academiei
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-10-30 05:57:06 UTC)